

Nada M. Sekulić
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

RAZLIKA IZMEĐU KLAUZEVICEVOG I FUKOOVOG TUMAČENJA RATA

Apstrakt: Razumevanje odnosa čoveka, društva i rata izražava se kroz setove istorijski promenljivih relacija, pri čemu nam teorije i doktrine rata ne govore mnogo samo o umeću i načinu ratovanja tokom istorije, kao što na prvi pogled može izgledati imajući u vidu njihovu usmerenost na pitanja strategije, taktike, operatike, oružanih formacija, manevara, opsada, vojničkog drila itd., već nam pružaju informacije i o opštem razumevanju čoveka, uređenosti društva i o režimima znanja i novim "modelima istine" karakterističnim za određeno vreme. Izbor da se ovde razmatra odnos Klauzevicevog i Fukoovog tumačenja rata, određen je antropocentričnim preokretom koji se dešava u teoriji i vođenju rata krajem XVIII i početkom XIX veka. U tom periodu ustanovljuje se moderna teorija rata uvođenjem ljudskog faktora i žive sile kao okosnice ratovodstva naspram dotadašnjih opsadnih ratova za utvrđenja. Glavni teorijski predstavnik novog pristupa je upravo Klauzevic. Kod Klauzevica, čovek dobija centralni značaj i ključnu ulogu u određivanju ishoda i ciljeva rata, a moderni rat se definiše kao sudar žive sile, i u političkom smislu, kao izraz opšte volje u društvu. U istorijskom pogledu, to je period ustanovljenja moderne države, naroda kao suverena i uvođenja opšte vojne obaveze. Sa druge strane, suprotno ovome, prema Fukou, to je period nastanka moderne antropocentrične episteme i uvođenja mehanizama totalnog biopolitičkog nadzora u državne mehanizme upravljanja i kontrole, koji se na najegzemplarniji način ispoljavaju upravo u vojnim institucijama i tehnikama obuke i vođenja rata. Prema Fukou, država u tom periodu preuzima monopol nad ratom i istovremeno ga definiše na totalan način, kao opšti rat za život, rat nacije za opstanak, kao nužnost, zakon i istovremeno iregularnost uređenog poretka, izguravajući ga na margine svog legitimiteta kao trajni skriveni podtekst, ali i kao generator, pogonsku snagu društvene dinamike i kao jedan od kamena temeljaca modernog, narodnog suvereniteta. Ideja narodnog suvereniteta predstavlja ideološki okvir modernog instrumentalizovanja građana za vođenje rata. Ova dva pristupa predstavljaju dijametralno suprotna polazišta odnosu suvereniteta, vlasti i rata i razumevanju značaja i uloge čoveka u ratovima modernih država.

Ključne reči: čovek i rat, teorije rata, veština ratovodstva, suverenitet, vlast, moć, ljudski faktor u ratu, Klauzevic, Fuko

Govoriti o ratu na opšti način, kroz izdvajanje opštih karakteristika rata kao naročite ljudske situacije nezavisno od konkretnih istorijskih i društvenih

konteksta, nezahvalno je najmanje iz dva razloga – jedan se tiče načelne deistorizacije rata sadržane u takvom pristupu, a drugi je vezan za mogućnost olakog isklizavanja u podrazumljivo tumačenje rata "ljudskom prirodnom". Istina je, međutim, da ništa u istoriji čovečanstva nije bilo manje ljudsko od rata. Rat je paradoksalan za antropološko objašnjenje – sa jedne strane stoji nasuprot civilizaciji, a sa druge je njeno oruđe i sredstvo njenog uspostavljanja. O njemu se ne može govoriti kao o nečemu što nije pripadno čoveku, ali on istovremeno ljudskost na najsuroviji način dovodi u pitanje.

Rat ne predstavlja neplanirano, instinktivno i afektivno stanje, već je inteligentno upotrebljen instrument i vid ponekad genijalno osmišljene ljudske aktivnosti. On je planiran i organizovan kao nasilan i oružan način da se odredi raspodela dobara, moći i uloga u društvu, u državi ili među državama. Međutim, ma koliko da angažuje najkompleksnije kapacitete ljudi i iscrpljuje dragocene društvene resurse da bi mogao biti vođen, on predstavlja društvenu i egzistencijalnu situaciju u kojoj već i elementarna ljudskost dobija liminalno značenje i dovodi se u pitanje. Klauzewitz navodi da je rat po svojoj suštini ekstremno iskustvo i da stoga već pridržavanje uobičajenih ljudskih normi i korišćenje prosečnih kapaciteta čoveka, zadovoljavanje osnovnih potreba i izvođenje osnovnih radnji u ratu predstavljaju naročiti napor, a ne svakodnevnu rutinu (Klauzevic, /1832/1951:84-86). Sa druge strane, prosečna naprezanja nisu ni dostatna da bi se u ratu opstalo ili da bi se on vodio – na njega se ne mogu primeniti isti kriterijumi kao i na mirnodopsku situaciju. Iz te perspektive, rat, dakle, nije univerzalno ljudska situacija, već granično ljudska situacija izmeštanja standardnog ljudskog ponašanja u ekstremni, krizni društveni i egzistencijalni kontekst sa neizvesnim ishodima.

Fenomen rata ne predstavlja područje jasnog i predvidivog očitovanja ljudskog ponašanja i društvenog organizovanja. Kao konfliktna i visoko rizična situacija, kao iskustvo polariteta, trenja, područje nepredvidive društvene dinamike i manipulisanja nepredvidivošću, naglih zastoja i nesigurnosti, rat predstavlja pojavu čije zakonitosti je teško predvideti, a odgovaraju zakonitostima hazardnih igara sa enormnim ulozima tokom kojih se mogu očekivati veliki preokreti (Klauzewitz, 1951:52).

Svako pojednostavljeno tumačenje "ljudske prirode" u odnosu na rat, kao što je sociobiološko tumačenje rata agresivnošću, urođenom podelom na "nas" i "druge" ili nagonom za opstankom čoveka kao životinjske vrste (npr. Wilson 1988, Alexander 1981, Burt&Trivers 2006, Dawkins 1976) zaobilazi kompleksnost i heterogenost ratnog iskustva. Čak i nezavisno od pitanja rata, važno je uočiti da definisanje ljudske prirode može biti veoma različito, da je oblikovano različitim pojmovnim aparatima svojstvenim različitim kulturama i korpusima znanja i, takođe, da ima različite i jasno prepoznatljive ideološke funkcije u različitim istorijskim periodima. Njeno određenje u kategorijama prirodnog i univerzalnog zakona proizvod je novovekovnog mišljenja i poja-

vljuje se paralelno sa uspostavljanjem prosvećenog uređenja države i društva. To je vreme osetljivog mešanja nivoa fakata i nivoa normi u objašnjenima društvenih fenomena i u samom postavljanju temelja društvenih nauka. Kad je rat u pitanju, pokušaj da se ustanovi teorija rata i nauka o ratu po uzoru na druge nauke nisu predstavljali samo pokušaj analitičkog definisanja rata u kategorijama univerzalnih zakona ljudske prirode već i objašnjavanje rata kao legitimnog državnog sredstva političkog delovanja, usvajanja rata kao oblika prihvatljivog ljudskog i političkog postupanja (realistički utemeljnog na prirodi čoveka, interesima ili čak na opštoj volji naroda, što je stanovište Klauzevica). Uspostavljanje nauke o ratu u novom veku važan je deo njegovog političkog legitimisanja, mada je ideološka funkcija ratne nauke ostala implicitna, a ne i jasno artikulirana u teorijama tog vremena.

Ako se vratimo malo unazad, u srednji vek, videćemo da je ljudskost jasnije bila određena kao duhovna i moralna norma, a ne kao skup stabilnih osobina ustanovljen na vrsnoj "prirodi" čoveka. Sama "priroda" čoveka bila je tumačena i opisivana u rastegljivim okvirima. Religijsko ustrojstvo stvarnosti podrazumevalo je da je ljudska priroda podložna transformaciji i da može postati demonolika kao i božanska, te da je izložena stalnim iskušenjima i mogućnostima narušavanja granica koje je određuju. Npr. već sama činjenica da se (u katoličkoj Evropi) pridavao veliki značaj mogućnosti isкупljenja grehova nakon smrti u čistilištu, te da se verovalo da molitve zadušnice mogu pomoći zagrobnoj transformaciji umrlog (npr. isкупljenju grehova vojnika), te da je ovo verovanje bilo ugrađeno u svakodnevnu religijsku praksu, kao i vera u pakao i raj, smeštali su okvir razumevanja i tumačenja prirode čoveka u prostor transformativnih stanja, iskušenja, visokih uzleta i strašnih distorzija ljudskosti, što u krajnjoj liniji realno i preovladava u ratnoj situaciji i u kriznim momentima životnog ciklusa (Le Gof, 1999:96). Slike pakla su velikim delom realne slike rata, a slike raja su slike duševnog mira i ispunjenosti, samo što je u kontekstu ovozemaljskog sveta reč o ciklusima transformacije društvenog života, a ne zagrobnog, kao i o imanentnim, a ne transcendentnim procesima duševne transformacije, duševnog rasta, ispunjenja i duševne krize pojedinca.

Tek sa Hobsom ustoličuje se u evropskom intelektualnom diskursu kao važno i kao pitanje činjenice da li je ljudska priroda u osnovi zla ili je dobra i postaje važno fiksirati njeno određenje, tako da se njom racionalno može upravljati u okviru svetovne države (tj. države ljudi, a ne božje države). Hobs istovremeno rat definiše kao izraz autentične ljudske prirode.

Razvoj teorije rata prati razvoj naučne i filozofske misli i korespondira sa njima pojavljujući se uvek kao deo glavnih paradigmatičkih okvira odnosa prema stvarnosti u određenoj epohi. Njutnova fizika korespondira sa Kantovom filozofijom i istovremeno sa Klauzevicevom teorijom rata, a Darwinova teorija i filozofija Spencera ili Le Bonova socijalna psihologija sa Fulerovom teori-

jom rata¹. (Pellegrini, 1997; Aron, 1995) Razumevanje odnosa čoveka, društva i rata izražava se kroz setove promenljivih relacija, tako da nam teorije i doktrine rata ne govore mnogo samo o umeću i načinu ratovanja, kao što na prvi pogled može izgledati imajući u vidu njihovu usmerenost na pitanja strategije, taktike, operatike, oružanih formacija, manevara, opsada, vojničkog drila itd., već nam pružaju informacije i o opštem razumevanju čoveka, uređenosti društva i o režimima znanja i novim "modelima istine" karakterističnim za određeno vreme. Razmatranje teorija rata iz te perspektive omogućuje nam takođe i uspostavljanje kritičke distance spram našeg sopstvenog vremena i uočavanje unutrašnje logike i u globalnoj profesionalizaciji i tehnokratskom ustoličenju ratne veštine i doktrinarnog diskursa o ratu danas.

Izbor da razmatram pre svega odnos Klauzevicevog i Fukoovog tumačenja rata u ovom tekstu i zatim, u sledećem, odnos između Fukoovog pristupa, Fullerovog tumačenja rata i savremenih teorija rata koje se odnose na način ratovanja naročito na kraju XX i početku XXI veka², određen je antropocentrič-

¹ Fuller, J.F.C. (1878-1966), britanski general, vojni istoričar i strateg, jedan od najvažnijih teoretičara rata u XX veku, učesnik Boerskog i I svetskog rata. Fuller je idejni tvorac *blitzkrieg* taktike, sa kojom je kasnije Nemačka ušla u II svetski rat napadom na Poljsku, zapadnu Evropu i Sovjetski Savez. Kao i Klauzevic, Fuller je pokušao da naučno ustanovi teoriju rata. Dok je Klauzevic svoja razmatranja o ratu razvio baveći se promašajima pruske armije u ratu sa Napoleonom, Fuller je svoju reviziju ratne teorije izgradio na kritici uočenih promašaja u I svetskom ratu. Njegova osnovna teza je da snaga i uspeh u ratu počivaju na koncentrisanom delovanju ljudske mase i naoružanja. Fuller je definisao devet osnovnih principa ratovodstva (usmerenost, napad, iznenađenje, koncentracija, raspodela, obezbeđenje, pokretljivost, izdržljivost, odlučnost) svodeći ih u krajnjem ishodu na jedan osnovni zakon vođenja rata – zakon ekonomije sile. Takođe, on se među teoretičarima rata prvi bavio psihologijom masa, analogno Le Bonovom pristupu, te teoriju o ratu gradi i kao nauku o umeću upravljanja i usmeravanja mase (Fuller, 1993; Pellegrini, 1997)

² Ovaj tekst je deo celine koju čine dva teksta (naslov drugog je "Fullerova teorija rata i promene u ratovodstvenim razmatranjima u drugoj polovini XX veka"). Zajedno, oni se bave velikom transformacijom ratovodstva i teorije o ratu s obzirom na način sagledavanja položaja i funkcija čoveka u ratu. U prvom tekstu obrađen je antropocentrični preokret ratovodstva izveden preusmerenjem strategije i koncepta ratovanja na živu silu i ljudski faktor, dok je u drugom transformacija izvedena u suprotnom pravcu, od ljudskog faktora ka tehnologiji ratovanja, od narodnog/nacionalnog vojnika do profesionalca, od ideološkog cilja formulisanog u kategorijama borbe za život ka postideološkom ratu sa ograničenim ciljevima (svrgavanje režima, kolaborativne akcije saveznika bez nužno zajedničke politike, medijatorne funkcije međunarodnih vojnih intervencija, eksperimentalne intervencije) gde je uništenje života nus pojava, a ne i osnovni cilj.

Razmatranje Klauzevica i Fukoa u tom kontekstu predstavlja uvod za proučavanje savremenog rata. Proučavanje društvenog konteksta i političke pozadine, naizgled

nim preokretom koji se dešava u teoriji rata krajem XVIII i početkom XIX veka i zatim obrnuto, deantropologizacijom glavnih ratovodstvenih razmatranja krajem XX i početkom XXI veka. U prvom od pomenutih perioda ustanovljena je moderna teorija rata uvođenjem ljudskog faktora i žive sile kao ključnog elementa ratovodstva, čiji je glavni predstavnik upravo Klauzevic. U istorijskom pogledu, to je period ustanovljenja moderne države, naroda kao suverena, ideja demokratije i uvođenja opšte vojne obaveze. Prema Fukou, to je period nastanka moderne antropocentrične episteme (Fuko, 1971) i uvođenja mehanizama totalnog biopolitičkog nadzora u državne mehanizme upravljanja i kontrole (Fuko, 1997), koji se na najegzemplarniji način ispoljavaju upravo u vojnim institucijama. Država u tom periodu preuzima monopol nad ratom i istovremeno ga definiše na totalan način, kao opšti rat za život, rat cele nacije za opstanak, kao nužnost, izraz neizbežnih univerzalnih zakona postojanja ljudske vrste i istovremeno kao iregularnost uređenog poretka, sa jedne strane ga totalizujući, a sa druge izguravajući na margine svog legitimiteta kao trajni skriveni podtekst, ali i generator, pogonsku snagu društvene dinamike i kao jedan od kamena temeljaca modernog, narodnog suvereniteta. Ova dva pristupa predstavljaju dijametralno suprotna polazišta odnosu suvereniteta, vlasti i rata. Polazište Klauzevica je da je politika ključ za razumevanje rata, njegov opšti cilj. Za Fukoa rat je ključ za razumevanje mira.

Zbog istorijske preciznosti, trebalo bi napomenuti i to da se konkretna proučavanja vojnih institucija i načina njihovog funkcionisanja, koja se mogu naći u Fukoovim delima, a naročito u "Nadziranju i kažnjavanju" (1997), na koje se kasnije nadovezuje njegova teorija rata, odnose na XVII i XVIII vek, tj. na period pre Francuske revolucije, dok je glavno Klauzevicevo delo u osnovi refleksija revolucije koja se desila u ratnoj veštini posle Francuske revolucije, a posebno sa pojavom Napoleona.

Uz to, Fukoova analiza se pre svega odnosi na funkcionisanje stacionirane vojske u kasarnama, u toku vojnih drilova, u logoru, kao i opštim odnosom rata i biopolitike (naročito u "Istoriji seksualnosti" i predavanjima objavljenim u delu "Treba braniti društvo"), dok se Klauzevic bavi samom borbom, ratom, u toku njegovog aktuelnog događanja.

Jedan od njih je vojskovođa po profesiji, a drugi istoričar ideja. Osnova za kompariranje teorija rata ovog vojskovođe i ovog istoričara ideja je u sučeljavanju njihovih širih teorijskih polazišta i u njihovom različitom interpretiranju značenja koje dobijaju čovek i živa sila u izgradnji ratne doktrine tog vremena.

usko stručnih vojnih razmatranja koja čine polje specijalnog znanja namenjenog "epoletama" ("zelenim okovratnicima"), pruža nam uvide u to kako se ideološki uokviruje i naturalizuje predstava o potrebi vođenja rata i menja slika o mestu i ulozi čoveka u njemu.

U slučaju Fukoa tumačenje rata uveliko prevazilazi interes za samu vojnu instituciju, a u slučaju Klauzevica tumačenje rata uveliko sužava polje svakog šireg društvenog razmatranja ograničavajući se na oružane sile i vojnu instituciju u ratu.

Stoga je društvena zakrivljenost njihovih teorija usmerena u suprotnim pravcima. Fuko svoju teoriju rata započinje upravo provokativnom inverzijom polaznog Klauzevicevog stava ("Rat je politika nastavljena drugim sredstvima" u "Politika je rat nastavljen drugim sredstvima"), te ovde nije reč o kompatibilnom kompariranju dva teorijska pristupa, već o pretresanju toka jednog proširenog misaonog dvoboja.

Isti događaji, društveni ili državni mehanizmi sagledani iz te dve perspektive, pojavljuju se osvetljeni na potpuno različit način.

Klauzevic je svoju teoriju rata razvio nakon bitke kod Jene 1806. godine, gde je Napoleon munjevitio pobedio prusku armiju, u čijem sastavu je bio i sam Klauzevic i tokom koje je pao u francusko zarobljeništvo. Dovršavajući u neposrednoj blizini, u samoj Jeni i u jeku ove bitke, svoju "Fenomeonologiju duha", Hegel je upravo ovaj poraz pruske armije nazvao "krajem istorije". Poraz kod Jene je politički i vojno osvestio Prusku i doprineo naglom prestrukturisanju njene armije i koncepta i načina pruskog ratovanja. Pre Klauzevica i pre Francuske revolucije, ratna teorija se nije bavila prevashodno ljudskim faktorom, već naoružanjem, zemljištem, fortifikacijama, pravcima i geometrijom napada i sl. Klauzevic kritikuje takve pristupe, a naročito svoju kritiku upućuje tzv. "matematičkim" teorijama rata, kao što je npr. Puysegurov geometrijski ideal vođenja rata, geometrijsko uređenje napada i opsade utvrđenja u cik cak linijama i paralelama, redukovanjem opsada na zvezdolike planove ili Bülowljevoj kritici Napoleonovih ratova kao savremene anarhije. Bulow, Lojd, De Jomini i drugi najznačajniji ratni teoretičari tog vremena pokušali su da otkriju unutrašnju apstraktnu racionalnu strukturu rata i da je podvedu pod ideal stroge nauke. U osnovi sam naučni ideal nije ono što ih razdvaja od Klauzevica. Njegovo delo "O ratu" i samo je prepuno naučnih metafora i predstavlja primenu naučnih koncepata, metodologije i terminologije preuzete iz drugih naučnih disciplina (pre svega Njutnove fizike) na teoriju rata (magnetna sila kao politička sila, vojna sila kao gravitacija, polaritet, elektricitet, akcija i reakcija itd.) (Pellegrini, 1997, Klausewitz, 1951) Dakle, i sam Klauzevic je želeo da rat definiše u okvirima univerzalnog zakona i naučnog duha svog vremena. Novina koju on uvodi sastoji se u uvođenju konačnosti ljudskog iskustva u sferu znanja po uzoru na Kanta, dovodeći znanje o ratu u vezu sa smrću, nepredvidljivšću i naporima koje on izaziva, smeštajući ih u centar ozbiljnog teorijskog razmatranja o ratu i ispitivanja mogućnosti, opštih karakteristika i granica znanja u ratnoj teoriji (mada Klauzevic ne formuliše svoja osnovna pitanja o ratu na sledeći način i mada je istorijski nemoguće sasvim jasno odrediti koliko je detaljno proučavao Kanta, ona bi se sasvim prikladno

mogla svesti na pitanja: šta mogu da znam o ratu, čime u ratu treba da se rukovodim, šta je svrha rata?). Njegov "kopernikanski preokret" sastojao se u tome što je ljudski faktor učinio okosnicom ratne teorije i veštine. Rat je kod njega protumačen kao dinamičan mehanizam interakcija, koji podleže univerzalnim zakonima, ali u konkretnim okolnostima ima tok koji je teško predvideti. Tačno je da se u krajnjem ishodu svodi na jednostavne principe, ali ta jednostavnost u toku trajanja rata je ono što predstavlja njegove najteže momente. U ratnoj situaciji je izuzetno teško na fiksiran način odrediti relacije između komponenti događaja, budući da postoji stalno trenje između njih. U uslovima u kojima smo okruženi smrću, krvlju i eksplozijama "svetlo razuma se prelama drugačije nego u akademskim spekulacijama." Biti hladnog razuma u kabinetu i na bojnopolju dve su sasvim različite stvari. Donošenje odluka i izvođenje zaključaka pod ekstremnim fizičkim naporima, u uslovima gladi, hladnoće i smrtno opasnosti, kao i u uslovima u kojima su neprijateljske namere i ometanje protoka informacija sastavni deo umeća ratovanja, izmeštaju ceo kontekst razumevanja suštine rata iz sfere apstraktnog mišljenja. Komandant na ratištu nema pune podatke gde su raspoređene trupe neprijatelja i koliko su snažne, a često ne zna sasvim tačno lokaciju i trenutno stanje čak ni svojih trupa, jer se dešavanja odvijaju "u magli" (bukvalno i u prenesenom značenju). Sve ove elemente Klausevic je uveo u teoriju rata kao nužne komponente samog ratovodstva kao i nauke o ratu.

Druga i možda još važnija razlika, kojoj je, za razliku od prethodne, gotovo nimalo pažnje posvećeno u literaturi, jeste da su Klausevicevi prethodnici zastupali tezu da je dobro vođen rat onaj rat koji ljudske žrtve i oružanu borbu svodi na minimum ili ih čak čini izlišnim. Paradoksalno je da su moderni "matematički" teoretičari koji nisu ozbiljno uzimali u obzir ljudski faktor sem u kategorijama drila, snabdevanja i sl. - bitnim delom ratnog umeća smatrali redukovanje broja žrtava, dok tog elementa zaista nema kod Klausevica, mada rat definiše kao direktan sukob ljudi, sudar živih protivnika, neprijateljskih namera i nasilja, kao "proširen dvoboj". Takvih nagoveštaja nema čak ni u kategorijama ekonomisanja živom silom. U veoma kratkom poglavlju "Ekonomija snaga" u delu "O ratu", Klausevic se zapravo bavi problemom rasipanja snaga kada je vojska nepravilno angažovana ili nezaposlena (recimo, kada je angažovana u nesvrshodnom marševanju), nazivajući to "rđavim gazdovanjem" komandanata, a ne bavi se problemom gubitka ljudstva (Klausevic, 1951:173). Ma koliko da je revolucionaran u pogledu pridavanja značaja ljudskom faktoru u odnosu na svoje prethodnike (baveći se razlikom između apsolutnog i stvarnog rata, dajući ljudskom faktoru takođe veći značaj u određivanju opštih strateških ciljeva rata, zatim u analizi napada, odbrane, oružanih snaga i pre svega u oružanoj borbi), ovde je Klausevic ušančeni sledbenik junkerskog načina razmišljanja i načina ratovodstva još pre Francuske revolucije, kada brigada za ljudske gubitke u redovima vojnika (čija smrt, realno gle-

dano, nije imala nikakav politički značaj) nije bila važan element proučavanja ratne veštine niti je određivala kulturu rata (Black, 2005:19) Moderni ratovi zapravo su enormno povećali gubitke ljudskih života. Od strateškog nivoa, usmerenog na uništenje žive sile, pa sve do minucioznog taktičkog nivoa, Napoleonovo organizovanje vojske, koje je Klauzevicu bilo uzor, vodilo je sračunatim teškim gubicima ljudstva.

Nasuprot Klauzevicu, dobra strategija, smatrao je Bulow, može da eliminiše borbu i učini suvišnom primenu taktike. (Howard,2002:16). Stručnost u ratu bi trebalo da omogući postizanje ciljeva sa što manje prolivene krvi. Pored samih teoretičara rata, u Klauzevicevo vreme pojavljuju se i intelektualci koji smatraju da će rat sa ustanovljenjem modernog društva zamreti i da će ga se čovečanstvo sećati tek kao varvarske prošlosti. (Howard,2002: 12)

Međutim, u to vreme, Francuskom revolucijom je već čvrsto legitimisan teror kao metod osvajanja demokratske vlasti i svrgavanja monarhije³, a Napoleon je sasvim sigurno potpuno urušio ideje o ratu bez krvi. U krajnjem ishodu, Klauzevicevo delo "O ratu" podrazumevalo je realističku afirmaciju krvavog terora kao legitimnog političkog sredstva moderne države, priključujući se takođe i naučnom duhu epohe postavljanjem spoznajne granice klasicističkoj metafizičkoj i epistemološkoj ideji o racionalnoj uređenosti univerzuma i prosvetene države.

Deo te teorije bavi se ratničkim vrlinama i psihološkim osobinama vojnika, Međutim, Klauzevic se bavi samo onim osobinama koje su funkcionalne za uspešno vođenje rata. Postoje samo dva osnovna cilja rata i metod njihovog ostvarenja je nužno brutalan – jedan je, uništiti fizički neprijatelja, a drugi nasilno ga pokoriti svojoj volji. Faktičnost i bezalternativnost sa kojom je on ovome pristupio, nije bila deo opšte intelektualne klime tog vremena, pogotovo ne među teoretičarima rata, već novina njegovog pristupa zasnovana na uočavanju stvarnih promena u ratnoj praksi. "Može se raspravljati o tome da li je ova strateška doktrina bila banalna do tačke brutalnosti. Možda ne bi trebalo da okrivljujemo Klauzevica što je propustio da uzme u obzir bilo šta sem militantnih sredstava za ostvarivanje strateških ciljeva – kao što bi bilo davanje prednosti diplomatiji radije nego sili.... ili propagandi i subverziji uticaja na javno mnjenje. Ovi metodi, mogao bi nam odgovoriti, posao su političkih vođa, a ne vojnih komandanata." (Hower,2002:41) Pa ipak, protivargument ovom naizgled veoma opravdanom stručnom sužavanju teme je što vojnik ko-

³ "Za vreme vladavine terora skinute su 2632 glave u 502 dana i svaka je bila povod za svetkovinu. Madam Tiso je mogla da ih kupuje kao modele za krajnje realističnu skulpturu u vosku... Giljotina je ispunjavala dvostruku ulogu: bila je primer kazne iz udžbenika i regulisala je "recipročno" nasilje koje se u revoluciji rađa... Za vreme egzekucije ljudi su igrali i pevali. Da nije bilo giljotine, praznik ne bi bio tako lep." (Đorđević, 1997:209)

jim se Klauzevic diči nije običan profesionalni vojnik za koga je rat obavljane posla, već je građanin mobilisan na osnovu opšte vojne obaveze, koji u Klausewitsevoj viziji to čini za svoju državu kao celinu, borbeno zainteresovan za njenu politiku i sa patriotskim osećanjima koja ga u forsiranju terena nose prema novim standardima 50 koraka u minuti brže u odnosu na standardnih 70 koraka koje je mogao da izvede običan profesionalno anagažovan vojnik tog vremena boreći se za ciljeve kralja potpuno nezainteresovan u čemu se oni sastoje... Svakako postoji veliki nesklad između ogromne pažnje i značaja pripisanih moralu vojnika, a naročito vojskovođa uz njihovo viteško veličanje, u odnosu na veoma uzak okvir razmatranja društvenih faktora i okruženja koji stvarno utiču na borbeni moral, kao i na sam rat, način njegovog vođenja, a posebno na efektivnu spremnost vojnika da vrši nasilje, trpi nasilje i eventualno položi život za ratni cilj.

Pa, ipak, i povrh vanrednih zahteva koji se postavljaju pred vojnika, koji mora da bude hrabar, smeo, poslušan, izdržljiv, odlučan i istrajan u ekstremnim okolnostima, i pored načelnog uvažavanja narodne vojske kao jednog od konstitutivnih elemenata uspešno vođenog rata, Klauzevic u osnovi na vojnika gleda samo kao na sredstvo vođenja rata. "Čovek je sam po sebi dobro oruđe za rat." (Klausewitz, 1951:68), a sam rat za vojnika bi trebalo da bude "obavljanje posla, rad". "I ma kako da se posmatra uopšte, pa i ako bi u njemu učestvovali svi sposobni ljudi nekog naroda, rat bi ipak uvek ostao to /rad, N.S./... Biti prožet duhovnom suštinom tog posla, u sebi vežbati, buditi i prikupljati snage koje su u njemu potrebne, posao potpuno shvatiti razumom, vežbanjem steći sigurnost i lakoću u njemu, sasvim se udubiti u nj, od čoveka pretvoriti se u ulogu koja nam je tu određena – to je ratnička vrlina vojske izražena u pojedincu." (ibid:150)

Drugu stranu te "medalje" - pad borbenog morala, obesmišljenost, dezertstvo, teror, urušavanje ljudskih vrednosti u ratu, dehumanizaciju, uništenje dobara, Klauzevic pominje, ali ih, za razliku od prethodnih osobina, tumači samo kao pojedinačne slabosti, a ne i kao elemente nauke o ratu, kao aspekte i zakonitosti ratnog događanja koje bi suštinski mogle da dovedu u pitanje "veličanstvenost" rata i da budu iskorištene kao komponente naučne teorije o ratu koje doprinose problematizovanju rata u modernom "razumnom" dobu uopšte.

Naizgled, ništa nije jasnije nego da vojskovođa ne bi ni trebalo da problematizuje rat, recimo da se bavi ratnom histerijom, jer je to posao lekara, ili da se bavi političkim aspektima rata, što je posao političara, dok je vojskovođa zadatak da rat uspešno vodi, a ne da ga dovodi u pitanje. Klauzevic razlikuje cilj zbog kog se rat vodi i sredstva pomoću kog se vodi. Cilj rata je politički, a sredstvo je oružano i nasilno. Određivanje političkog cilja je *conditio sine qua non* rata, ali mešanje političke i vojne kompetencije predstavlja jedan od najpogubnijih načina njegovog vođenja. Politika i vojno komandovanje se uslovljavaju, ali ne bi trebalo da se preklapaju.

Međutim, Klauzevic jednostavno nije ovu knjigu pisao samo kao vojskovođa već i kao naučnik i teoretičar koji razmatra rat, njegove zakone, njegovo mesto u društvu stavljajući ih upravo u širi misaoni i društveni okvir svog vremena⁴, u politički kontekst i s obzirom na ljudski faktor, te je njegov "surov" naučni prikaz "mračne" strane rata koja ne podleže apstraktnom mišljenju još uvek veoma ulepšana slika stvarnog rata, kojoj nedostaje čitav niz gradivnih elemenata koji su od suštinske važnosti da bi se zaista stvorio vojnik na koga se u delu "O ratu" računa.

Neposredan istorijski poticaj za Klauzevicev zaokret ka naglašavanju ljudskog faktora bio je što je Napoleonov način ratovanja uveo u ratnu praksu novine, od kojih su neke delimično uvedene i pre njega, ali od tog vremena postaju norma. U prethodnom veku, ratište je bilo organizovano tako da omogućiti što veću koncentraciju bojeve vatre, budući da su vojnici u početku ratovali kremenjačama, koje nisu imale visoki stepen preciznosti, zahtevale su dosta vremena za punjenje nabijačima i bile su teško nosive, što je bilo pojačano i svojstvima municije (okrugli meci), koja je bila veoma ubojita, ali je bila neprecizna, koristila se sporo i nije se dobro uklapala u oruđe. Ovi nedostaci mogli su se nadoknaditi jedino masivnom paljbom, koja je zahtevala znatno trošenje municije. Pešadija je u linearno poređanim redovima ratovala u utvrđenom ritualu, pravilnim grupnim ispaljivanjem municije uz stalno napredovanje i uz artiljerijsku podršku. Stalna potreba za nadopunjavanjem municije vezivala je čvrsto vojsku za logističku podršku u pozadini i činila je slabo pokretnom. U ogromnim konvojima vojska je mogla da se kreće samo malim brojem puteva koje su nadzirali iz utvrđenja, a utvrđenja je trebalo savladati da bi se obezbedilo kretanje vojske. Glavni ciljevi ratnog dejstva bili su objekti, a ne živa sila, mada se i na tu vrstu borbe računalo.

Pitanje motivisanosti vojnika nije se postavljalo, njihova funkcija u ratu bila je naglašeno podanička i ratovalo se za hranu, smeštaj i platu koja je bila podjednako skromna kao i u zaposlenjima istih slojeva u civilnom životu. Dril koji je prolazila vojska bio je brutalan i nivo dezertstva je bio visok, mada se ono veoma surovo kažnjavalo. Mada je vojska bila najveća grupa u društvu koju plaća država, državni izdaci za vojsku su zapravo bili niski.

Za razliku od tog načina vojne organizacije i strategije, "Napoleonovi napadni ciljevi nisu bili geografski objekti, tačke, linije, magacini, gradovi, tvrđave, provincije – nego neprijateljska živa sila. On ne izbegava sudare, nego ih traži. Svi su njegovi manevri sračunati da dovedu do taktičkog rešenja – do bitke... U njegovim rukama rat je krvaviji, suroviji, odlučniji, sudbonosniji. Bonapartini postupci toliko su se odvojili od načela /ratovodstva./ epohe, da je

⁴ Štaviše, Klauzevic je zapamćen upravo kao teoretičar rata i naučnik koji definiše zakone rata, a mnogo manje kao vojskovođa, za razliku recimo od Suvorova, koji je pisao o ratu, ali je zapamćen pre svega kao vojskovođa.

jedan od njegovih protivnika sasvim ozbiljno pravdao svoje neusphe tvrdeći da Bonaparta nema pojma o ratnoj veštini." (Tomac, 1951:7)

Tehnologija tokom samih Napoleonovih ratova nije mnogo napredovala. Musketa i bajonet su se veoma malo promenili za vreme samog Napoleona u odnosu na drugu polovinu XVIII veka, mada su delovi muskete neprekidno unapređivani. Artiljerijsko oružje je takođe pre Napoleona poboljšano tako što je prilagođeno za masovnu proizvodnju – uvedeni su zamenljivi delovi sa standardizovanim nosačima oruđa i lafetima, a takođe je unapređena i pokretljivost artiljerije, kao i preciznost pogotka. Sad je oruđe bilo mobilno i moglo je da prati divizije. Konjica je počela da se koristi za razbijanje pešadije, a ne samo z dejstvovanje protiv druge konjice. Napoleon je učinio i samo ljudstvo unutar divizija pokretnijim i efikasnijim uvođenjem posebnih formacija koje su se mogle okupiti i razdvojiti u kratkom vremenu i funkcionisati kao samostalne i lako pokretne oružane jedinice. Na taj način je mogao da deluje nepredvidljivo i prilagodljivo i da koncentriše živu silu neposredno pred napad, koja se pre koncentrisanja kretala odvojeno, paralelno, zaobilazno ili bočno. Jedinice su se pojavljivale na samom bojištu kao da su nepovezane, a zapravo je njihovo delovanje bilo deo fleksibilnog plana njihovog objedinjavanja koji je omogućavao njihovu brzu koordinaciju i manevrisanje. Napoleon je mobilne jedinice držao u pozadini i uvodio ih je u bitku brzim manevrima kad bi se neprijatelj izmorio. Sa ovakvim komandovanjem, postavljeni su veći i složeniji komandni zahtevi pred generale, te je u celini uticaj i značaj ljudskog faktora veoma porastao. (Podruchny, 2008, Black, 2005, Fremont-Barnes, 2006) Njegova vojska je više koristila slobodnu paljbu, ulazila je u okršaje i napadala je u gusto zbijenim kolonama, a ne linijskim redovima. Pored svega toga, Napoleon je imao na raspolaganju sve resurse države za vođenje rata i veliku podršku francuskog naroda. Uspех Napoleona kao vojničkog genija koji je revolucionisao ratnu veštinu direktno je uslovljen mogućnošću mobilisanja velike vojske i obezbeđivanjem njenog aktivnog učestvovanja u ratu. Dakle, pored ratovodstvenih i harizmatičnih kvaliteta Napoleona, svakako bi se moralo uzeti u obzir da je takav način ratovanja bio prikladan i izvodljiv u određenom društvenom i istorijskom kontekstu, nakon Francuske revolucije, kada su svi muškarci od 18 do 25 godina mogli biti brzo i efikasno mobilisani. Pritom svakako ne bi trebalo zanemariti da je Francuska predstavljala najmnogoljudniju naciju u Evropi posle Rusije što je omogućavalo efikasno obnavljanje borbenih redova, te da je bila zadojena revolucionarnom ideologijom, što je učinilo sasvim funkcionalnim ukidanje telesnih kazni vojnika i plemićkih privilegija u vojnoj hijerarhiji i omogućilo je pragmatično instrumentalizovanje ideje o nacionalnoj i revolucionarnoj vojsci u funkciji francuskog imperijalnog osvajanja.

"Napad je prirodni način borbe za Francuze. Britanski biftek i nemačka kobasica mogu stvoriti specijaliste za izdržljivo podnošenje bojeve vatre, ali

merkurijanski Francuz ne može da bude toliko inhibiran... on je nezainteresovan za ratnu veštinu, ali posvećen do šljaštenja Napoleonovoj slavi." (Driffith P: Military thought, 5)

Slučaj Napoleonove vojske, kao opšti parametar Klauzevicevog razmatranja, predstavlja i više i manje od onoga što Fuko konkretno razmatra kada govori o vojnoj disciplini, budući da je reč o posebnom vidu disciplinovanja za prekoračenje normi, pre nego za strogo pridržavanje mehaničkih pravila pomoću kojih se ekonomiče telom vojnika i samom moći, što je inače glavni domen Fukoove biopolitičke analize vojničkih drilova iz XVII i XVIII veka, kako u vojnim institucijama, tako i metoda disciplinovanja u zatvorima, bolnicima i školama. Vreme koje Fuko analizira opravdava usmerenost na mehaničko ekonomisanje telom vojnika (obraćanjem pažnje na iskoristivost četa, ekonomičnost drila za povećanje učestalosti bojeve vatre, isplativost njihovog angažovanja...). Međutim, u promenama koje su nastupile od Francuske revolucije, a posebno sa Napoleonom na početku XIX veka, pojam discipline je povezan sa idejom borbenog duha vojnika kao i favorizovanjem ideologije takvog načina ratovanja (što je u ekonomskom smislu podrazumevalo suštinsko restrukturiranje ratnog budžeta, tako da su se enormno povećali planirani izdaci za rat. Smanjivanje budžeta za ishranu vojnika obezbeđivanjem ishrane na osvojenom terenu, smanjivanje troškova za magacine, bili su sekundarni efekti koji su proistekli iz osnovne promene, a ona se odnosila na koncentrisanje rata na živu silu i angažovanje svih građana, vojnika u okviru opšte vojne obaveze i naroda kao suverena, u ratu). Štaviše, moglo bi se reći da sa Napoleonom počinje period rasipanja državnog budžeta na rat, kao i samih ljudskih resursa. Napoleonovi ratovi su bili veliki borbeni potlači koji su svoju kulminaciju doživeli u porazu pred Moskvom.

Kad je o Napoleonovoj vojsci reč, dril vojnika bio je pojednostavljen i više prilagođen zdravom razumu i snalažljivosti, kao i razvijanju i uvažavanju sposobnosti vojnika da samostalno dela u situaciji trenja. Takođe, ne bi trebalo zaboraviti da je zasluga Napoleona što je vojska u XIX veku postala "škola nacije". U Francuskoj se u XIX veku, nakon Napoleonovih ratova, u vojsci vršilo opismenjavanje. Prednost koje je vojnik mogao imati od učestvovanja u takvoj armiji, mimo razmatranja značaja ideološkog instrumentalizovanja vojnika, jeste što je, za razliku od mehaničkog drila i discipline za koju se obučavao vojnik XVIII veka i koja nije imala nikakvog smisla za njega van borbenog dejstva, vojnik u ovom drugom slučaju potvrđivao svoju individualnost i sticao i određene veštine koje je mogao višestruko primeniti. Kao vojnik, on se osećao uvaženim građaninom francuskog društva – Napoleonova vojska je proizvela francuskog vojnika kao društveni subjekt i kao pojedinca. Međutim, on je na taj način istovremeno maksimalno instrumentalizovan za ciljeve vođenja rata. Kompleksno društveno dejstvo institucije vojske u Napoleonovo vreme, unutar kog postoji kolizija potčinjavanja i samopotvrđivanja, izražava

svu ambivalentnost disciplinovanja i na daleko kompleksniji način prikazuje proces "subjektivizacije" u okviru Foucaultovog teorijskog pristupa nego u okviru Fukoove konkretne analize vojne institucije 18. veka. Mehanizmi ideološkog identifikovanja vojnika sa ciljevima rata i posebno sa harizmatičnim vođom, od Napoleona nadalje, koji služe kao gradivno tkivo vlasti, u daleko većoj meri bi mogli biti protumačeni kao udžbenički primeri interiorizovanih aspekta samodisciplinovanja. Naime, moderan rat je ustanovljen na ideologiji opšte volje, opšteg pristanka na rat, na zakonskim procedurama njegovog legitimisanja, na opštoj vojnoj obavezi, polaganju zakletve, formiranju društvenog sistema vrednosti i ličnog morala koji služe normativnom utemeljenju i obavezi građana da učestvuju u ratovima modernih država.

Uz naučno ustanovljenje teorije rata na osnovu razgraničavanja apsolutnog i realnog rata i uz naglašavanje značaja ljudskog faktora u svim aspektima ratne doktrine, treću komponentu Klauzevicove teorije čini razmatranje o odnosu rata i politike.

Za Klauzevica rat je deo opšteg društvenog poretka i predstavlja "nastavak političkog delovanja drugim putem" i u tom kontekstu deo je osmišljenje ljudske aktivnosti koja počiva na delovanju tri koordinisana aktera na svakoj od strana, na vezi vlasti, oružanih snaga i naroda. U osnovi, vlast definiše političke ciljeve, oružane snage predstavljaju sredstvo za njihovo ostvarenje, a narod izražava volju i opštu klimu u kojoj se rat vodi. Primat koji daje politici u vođenju ratova ne podrazumeva bilo kakvo razmišljanje o njoj. Ona je jednostavno "majka" i "pamet" rata. "Politiku ovde možemo posmatrati samo kao predstavnicu svih interesa celog društva." (Klausewitz, 1951:523).

Jednostavnost ove beskrajno simplifikujuće ideološke formulacije suštine političkih ciljeva u ratu čvorište je za razumevanje osnovne ideološke funkcije Klauzevicovog uticajnog dela⁵, i retko je bila predmet rasprave u recepciji ovog autora. Veliki nesrazmer između veoma temeljnog bavljenja raskorakom između teorije rata i ratne veštine i potpunog neposvećivanja pažnje realno mogućem i često postojećem raskoraku i neskladu između politike i ratne veštine kao faktor (ne)uspešnog vođenja rata⁶, nesklad i raskorak između poli-

⁵ Sličnu funkciju vrši i podrazumevajuće pronalaženje "ose zla" u terorizmu u savremenim teorijama asimetričnih ratova, koje se takođe i pre svega bave potrebom za novom organizacionom strukturom ratovodstva, čije objašnjenje zahteva stručan vojni jezik i fokusiranost na operacionalna pitanja, npr. ona vezana za tehničke i logističke mogućnosti vođenja urbanog rata. Sa druge strane, značenje samog terorizma u tim teorijama u suštini se svodi na imenovanje i označavanje neprijatelja, često poimence - i predstavlja angažovanje intelekta u funkciji "nišanjenja", a ne objašnjavanje kompleksnog odnosa zaraćenih strana u savremenom svetu.

⁶ Naravno, važnosti te veze i teških posledica raskoraka između politike i ratne veštine, do koje dolazi kad se politika meša u ratnu veštinu ili obrnuto, kad ratna veština ignoriše političke faktore, Klauzevic je sasvim svestan. On jednostavno konstatuje ta-

tičkih ciljeva i "volje" naroda/vojske⁷ ili, na kraju, kao što je već pomenuto, same ratne veštine i ljudskog faktora (izražene kroz veliki gubitak ljudstva), čini vidljivim diskontinuitete između osnovnih elemenata rata na čijoj uzajamnoj dinamici Klauzevic gradi svoju teoriju.

Ideološka funkcija Klauzeviceve teze da politički cilj daje smisao ratu postaje veoma vidljiva pogotovo u onom delu u kome Klauzevic objašnjava kako je političko definisanje ciljeva rata svojstvo razvijenih civilizacija i kako se jasnim instrumentalizovanjem rata u funkciji politike smanjuju bezobzirne posledice rata.

Mada politika izvesno daje cilj i omogućava objavu rata, ona time ne čini taj cilj opštim ciljem, još manje smislenim za celo društvo, a najmanje bar nešto benignijim događajem u odnosu na prethodne ratove. Činjenica da rat ima formulisan cilj neće ni po jednom zakonu ili pravilnosti društvenog života učiniti da za vojnike i građane on postane "prosto sredstvo politike" za čije ostvarenje su oni podrazumljivo sredstvo, a ponajmanje nešto za šta će rado dati život i podrediti se "višoj volji" sa smelošću koja proizlazi iz vojničke poslušnosti, obučenosti i patriotizma, kojom mogu da upravljaju samo veština i genij komandanta. Okolnosti pod kojima je to moguće su vanredne i svakako ne predstavljaju opšte obeležje modernih ratova.

Govoreći o neprijateljstvu prema suprotnoj strani u neposredno ratnim okolnostima, Klauzevic na osnovu svog ratnog iskustva zaključuje da će mržnja vojnika, kao poticajna snaga borbenosti, uvek instinktivno biti usmerena na vojnika sa suprotne strane, a ne na više ciljeve i one koji su ih osmislili omogućivši time i njihovo sučeljavanje i međusobno uništavanje u borbi. Pri tom implicitno zapravo potvrđuje da za vojnika rat predstavlja uglavnom i pre svega borbu za opstanak, a ne više svrsishodno delovanje.

kve momente. Npr. "Ogromna dejstva Francuske revolucije van njenih granica treba, očevidno, mnogo manje tražiti u novim sredstvima i gledištima njenog ratovodstva, nego u potpuno izmenjenom načinu upravljanja državom, u karakteru vlade, u stanju naroda i sl. Što su druge vlade sve ove stvari posmatrale nepravilno, što su običnim sredstvima htele da održe ravnotežu nasuprot novim i nadmoćnim silama: sve su to političke greške." (*Klauzevic, 1951: 525*).

⁷ On gotovo da se ne usuđuje da ozbiljno razmotri pitanje do kada će moći da se računa na bezrezervnu podršku i elan vojnika kakvi su postojali u Francuskoj revoluciji, budući da su je njeni učesnici zapravo smatrali svojom. "Da li će to tako ostati, da će države sve buduće ratove u Evropi voditi svom svojom snagom i, prema tome, samo radi velikih interesa koji se tiču samih naroda ili će postepeno opet nastupiti otuđenje vlada od naroda, teško je reći, i mi se najmanje usuđujemo da tako nešto tvrdimo. Ali, daće nam se za pravo ako kažemo da je granice, koje su postojale, takoreći, samo u nesvesnosti o onome što je moguće, ako su jednom ukinute, teško ponovo podići i da će se, bar uvek kad budu u pitanju krupni interesi, uzajamno neprijateljstvo iskaliti na isti način kao u naše dane." (*Klauzevic, 1951: 511*)

Zamisao da bi razvoj političke svesti mogao vremenom doprineti tome da građani-vojnici, upravo zbog karakteristika koje vođenje rata ima na samom ratištu, gde se odvija borba za goli opstanak zarad "viših ciljeva", pod vođstvom komandanata od čijeg "vojnog genija" hazardno zavise njihovi životi, dovedu u pitanje svrsishodnost vođenja modernog rata na političkom nivou, potpuno je strana Klauzevicu. To jednostavno ne postoji kao politička opcija, mada celokupnom njegovom razmatranju u istorijskom pogledu prethodi Francuska revolucija. Za njega, svrhu rata određuje i opravdava politika, a ne vrsta iskustva koju on generiše i na koje se ideološki računa kao na opšti rat za život.

Rat za život je, međutim, kako naglašava Fuko, glavni instrument i poticajni generator politike koja totalizuje rat i služi kao motiv da se on u modernom društvu pokrene, daleko više nego u prethodnim periodima, na organizacionim postupcima koji će imati daleko pogubnije efekte po dobra, životnu sredinu i život ljudi nego svi prethodni ratovi zajedno. Upravo na to Fuko cilja kada kaže: "Genocid je zaista san moderne moći, ne zbog obnove drevnog prava na ubijanje, već zbog toga što je moć situirana i manifestuje se na nivou života."

Dakle, tumačenje po kome se upotrebom politike i visoko razvijene organizacije ratovodstva u ratu izbegavaju njegove bezobzirne posledice, pobijaju ne samo svi ratovi koji su vođeni posle Klauzevica, koji su sve strašnji i strašnji, već i njegovo sopstveno doba.

Klauzevicevo delo je važno svedočanstvo i deo priče o tome kako je moderna epoha ugradila rat i nasilje, kao legitimna sredstva vođenja politike, u temelje moderne demokratije, smatrajući tu oprečnost nečim "svojstvenim samim ljudima" i nedostupnim "filozofiji razuma", istovremeno ga veoma jasno i realistički objašnjavajući političkim ciljevima koji nisu neobjašnjivi, političko-interesnim razlozima država koje se odlučuju da ga povedu, pretpostavljajući istovremeno ex nihilo podršku šireg društva za njegovo vođenje (Klausewitz, 1951:521).

Fukoov pristup predstavlja antipod Klauzevicevom pristupu. Pre svega, njega rat ne interesuje u funkciji sagledavanja uspostavljanja racionalnog i naučnog diskursa o ratu i novih vojnih praksi tog vremena, ili kao tematizovanje rata u kontekstu realizacije velikih političkih ciljeva i strategija za koje je rat racionalno sredstvo, već kao osnova konstituisanja posebnih vidova relacija i regulacija moći u društvu, kao aktuelnih metoda uspostavljanja vlasti, proširenja domena njenog uticaja i kao operativni ključ njenog racionalnog ustoličenja, čime se društvo istovremeno pacifikuje za rat.

Kao što je već rečeno, u konkretnim razmatranjima vojne institucije, Fuko se bavi vojnom naukom i vojnom disciplinom iz nešto ranijeg perioda u odnosu na Klauzevica, XVII i XVIII vekom, oslanjajući se pritom gotovo isključivo na francuske teoretičare rata. Za razliku od Klauzevica, koji korene i osnovne

istorijske pretpostavke za stvaranje moderne nacionalne vojske pronalazi u Francuskoj revoluciji i prelaženju suvereniteta na narod, opštu volju, Fuko smatra da osnovni istorijski preduslov modernog rata predstavljaju metode disciplinovanja primenjivane u vojnoj instituciji u XVII i XVIII veku. "U klasičnom dobu", kaže Fuko, "telo je otkriveno kao objekt i meta vlasti." (Fuko, 1997: 132). Vojna institucija iz tog vremena je tipični primer povećanja racionalne manipulacije i eksploatacije tela, koje se posebnim drilom "oblikuje, dresira, pokorava, ojačava i postaje poslušno". Ideje o čoveku mašini u tom vremenu predmet su filozofskog i medicinskog razmatranja, kao i školskih, vojnih, zatvorskih, bolničkih itd. propisa. Telo-mašina je mala "politička marioneta", "uprošćeni model vlasti", "opšta formula za racionalnu dominaciju", predmet "političke anatomije". Fuko navodi da se novina u načinima disciplinovanja tela u tom periodu sastojala upravo u uspostavljanju mehaničke discipline i u njenom instrumentalizovanju za masovnu primenu, tj. masovnu proizvodnju domicilnih tela instrumentalizovanih za vođenje rata – telo se ne tretira kao celina, već po delovima i po zakonima mehanike, imajući u vidu njezinu brzinu, pokrete, efikasnost, ekonomičnost. Kontrola procesa disciplinovanja i procena njene uspešnosti ne prati se na osnovu postignutih rezultata, već stalnog "monitoringa" aktivnosti u toku samog uvežbavanja. "Disciplina je postala opšta formula za dominaciju" (Fuko, isto:133). Razlikujući metod ovog potčinjavanja od ropstva, sluganstva, vazalstva, asketskog ovladavanja samim sobom, Fuko ga izdvaja najpre po tome što je najveća korist koja se dobija od takvih tela upravo u tome što se potčinjavaju, a ne što se potčinjavaju da bi se ostvarila neka druga korist. U tom smislu, planirani svrsishodni učinci primene ovog disciplinovanja su tek od sekundarnog značaja u odnosu na sam metod uspostavljanja discipline.

Fukoov pristup predstavlja analizu "mikrofizike" vlasti uvodeći kroz to pitanje o ratu kao opšte pitanje o odnosu vlasti i moći, a ne kao specijalan slučaj, vanrednu situaciju vršenja ekstremnog nasilja. Klauzevic nam, sa druge strane, u svom opisu vojnika u ratnoj situaciji, pod zapovedništvom vojskovođe, nudi jednu "mikropoetiku" rata kao situacije koja vanredno napreže duh, ali ga čini veličanstvenim. Dok se on bavi duhom, Fuko se bavi telom, ukazujući da je krajnji ishod obuke za rat razvijanje tehnologije potčinjavanja.

Pretpostavka Klauzevicevog celokupnog razmatranja o principima modernog rata jeste da vlast izražava opštu volju naroda. Suština razlike nije, međutim, u tome da li ova opšta volja postoji u smislu podrške vlasti za vođenje rata, već u osnovnom načinu sagledavanja rata, koje kod Klauzevica počiva na sagledavanju opštih ciljeva, procedura, veština, usklađivanja koji omogućuju njegovo vođenje, a kod Fukoa na analitici njegove pogonske snage koju Klauzevic jednostavno podrazumeva. Za Klauzevica, opšta volja je kako apstraktno analitičko polazište, načelna pretpostavka o funkcionisanju modernog društva u povelju, tako i konkretna izvedenica kada je u pitanju strateško vođenje

rata (barem u tom smislu što se zasniva na pretpostavci da su partikularni interesi vlasti i odluke vlasti da povede rat predmet manje više opšte saglasnosti koja se očituje kroz podršku koju vlast dobija od šireg društva putem konkretnog odziva na mobilizaciju i kroz borbene kvalitete koje će vojska ispoljiti na samom ratištu). Kod Fukoa pak reč je o heterogenom i iznutra protivrečnom društvenom procesu koji kao takav na ključan način određuje celokupnu realnu dinamiku vođenja rata, ali i "vođenja mira", brišući granicu između njih.

To je istovremeno i jedan od najznačajnijih analitičkih momenata u Fukoovoj recepciji Klauzevica – u moderno vreme, rat je bitno transformisan politikom, ekonomijom, industrijalizacijom, centralizovan je i do te mere je izgurao na margine da je postao nevidljiv i klasifikovan je pod vanredne slučajeve i stanja neprispadna modernom karakteru društva u kome postoji konsenzualna mirotvorna "opšta volja". Međutim, u osnovi, kao što Fuko pokazuje u prvim poglavljima dela (predavanja) "Treba braniti društvo", moderno društvo je nastalo iz rata i njegova dinamika počiva na logici rata.

Fuko svoja razmatranja o ratu započinje referirajući na Klauzevica i na njegovu formulaciju rata kao politike nastavljene drugim sredstvima, preokrećući je u hipotezu: "Vlast je rat, rat nastavljen drugim sredstvima." (Fuko, 1998: 29) Razlika između ova dva autora započinje već na ravni njihovog odnosa spram naučnog diskursa. Klauzevic svoje razumevanje odnosa rata i politike definiše u strogom naučnom diskursu: "Načela, pravila, propisi i metod neophodni su pojmovi za teoriju ratovodstva... jer se samo u ovim istina može izraziti u iskristalisanim oblicima." (Klausewitz, 1951: 115) Fuko se u svojoj formulaciji sa naučnim diskursom nepouzdanu poigrava istovremeno ga prisvajajući. On "nije tu da vam kaže šta i kako da mislite. On je tu da vas isporovocira da razmislite. Razmišljanje na koje vas izaziva ide i njemu u prilog, ali i protiv njega." (Dillon, Nill, 2008:1) Celokupna potka čitanja Klauzevica je što ste stalno upućeni da ga čitate kao vojskovođu (na kraju krajeva, delo je pre svega vojskovođama i namenjeno). Disciplina i sleđenje kanona doktrinarnog mišljenja su kod Klauzevica neophodna pretpostavka da bi se delo uopšte moglo čitati i razumeti, sve ostalo je skretanje sa teme. Naravno, kao što i on kaže, ne mogu se izbeći i poneki nedisciplinovani mislioci "dezerteri" koji slobodno šetaju kroz njegovo ozbiljno delo, " koji se kao raspušten ološ, kao komora neke vojske, svuda povlače, odmetnuvši se od svog šefa... Tako je došlo dotle da su naše teorijske i kritičke knjige, umesto prirodnog i prostog razlaganja gde pisac bar uvek zna šta kaže, a čitalac šta čita prepune terminologija koje predstavljaju tamna raskršća na kojima se čitalac i pisac razilaze" (Klausewitz, 1951: 131).

Sa druge strane, "čitati mislioca poput Fukoa nalaže odgovornost za svoje sopstveno mišljenje" (ibid), a ne za doslednost doktrini, te je čitanje Klauzevica uz pomoć Fukoa diverzantski napad na doktrinarne i naučne ograde razmi-

šljanja o ratnoj veštini. Nepouzdanost i odsustvo lojalnosti kod Fukoa su vrline čitaoca, omogućujući mu da malo više misli za sebe.

Klauzevicev pristup predstavlja pogled vojskovođe koji osvetljava u svom vremenu nove momente u oblikovanju ratne veštine. Sa krajem oružanog dejstva on je mogao da počne da piše, onda kad je njegov ratni angažman počeo da miruje.

Fukoov pristup, sa druge strane, takav je da pisati znači ratovati. Njegova teorija je "gerilska". Ona je važan i rizičan teorijski podtekst koji se podmeće ne samo u Klasuewittzev pristup već i u savremene teorije i prakse uspostavljanja globalnog mira.

Fuko polazi od toga da su politički odnosi i vlast u mirnodopskom društvu kao i realna distribucija moći i odnosa snaga koji definišu političke odnose izraz društvenog balansa moći koji je zacrtan u nekom istorijskom trenutku u ratu i kroz konflikt. "Nekom vrstom nevidljivog rata političke snage upisuju uspostavljeni odnos snaga u institucije, u ekonomske nejednakosti, jezik... Politika je potvrda i obnavljanje neravnoteže sila koje su učestvovala u ratu i u uzajamnoj borbi. Sredstva delovanja u miru prikriivena su sredstva rata, tako da čak i kad se bude pisala istorija mira i njegovih ustanova, uvek će se pisati samo istorija tog istog rata" (Fuko, 1998:30). Početak rata u tom kontekstu nije produženje politike drugim sredstvima, već poslednja bitka, otvoreni ratni udarac i ujed politike.

Ovakav pristup nam pre svega otvara direktan pogled na rat. Prvo, u njegovom dejstvu izvan ograničenog polja vojne institucije i sudara vojski, a zatim kroz predstavljanje rata kao trajne osnove društvenog života i u mirnodopskim uslovima. Rat je takođe i mikropraksa vaspitanja i samovaspitanja, deo procesa kreiranja građanina kao društvenog subjekta, koja se zbiva u protivrečnosti između praksi podređivanja i samopotvrđivanja, bez izvesnog ishoda, tako da pojam "subjekta" krije u sebi tajnu naizmeničnog smenjivanja, suprotstavljanja i nadovezivanja ovih međusobno suprotstavljenih praksi.

Prvi predmet Fukoovog napada, njegova glavna kritička ofanziva kojom uvodi rat u sve pore društvenog života, jeste napad na ideju narodnog suvereniteta. Suverenitet naroda predstavlja moderno, novo pravno polje unutar kog procedure učvršćivanja zakonitosti naizgled ograničavaju vlast i štite volju građana, ali je njegova osnovna funkcija, prema Fukou, zapravo da je uspostave i predstavlja jezgro modernog diskursa istine pomoću kog vlast uspeva da se opravda i učvrsti. Rat je za Fukoa redovna praksa koja suštinski određuje suverenitet države kao samoutemeljujući akt njenog ustanovljenja. To nije samo momenat njenog vremenskog, istorijskog nasilnog nastanka, već način stalnog proizvođenja intervencija njene samoregulacije, pri svakom odstupanju od idealnog stanja "opšte volje". "Ništa nije na strani suvereniteta toliko kao krv."

Protivrečnost između suverene vrhovne vlasti i opšte volje izražava se u društvenom životu pre svega kroz protivrečnost između diskursa istine i samih

praksi potčinjavanja pomoću kojih se prividna ravnoteža između njih uspostavlja. Međutim, za razliku od Klauzevica, pukotina između njih je suštinska i nepremostiva u Fukoovom pristupu i izražava trajnu iracionalnost, životno bilo, upravo "trenje", "maglu" i neizvesnost mirnodopskog društvenog života, koju on imenuje kao trajno "ratno društveno stanje". Ono što Klauzevic radi sa teorijom rata uvodeći u nju elemente nepredvidljivosti, čini Fuko sa političkom teorijom narodnog suvereniteta u mirnodopskim uslovima.

Za Fukoa političke odluke vlasti predstavljaju heterogen prostor unifikacije društvenih praksi i društvenog diskursa metodama koje nikad ne dosežu zaista potpunu unifikaciju, nivelisanje, potpuno instrumentalizovano stanje društva, tela i duha pojedinca, niti stvarno nastaju metodama racionalnog opšteg prihvatanja zajedničkog cilja, nikada ne predstavljaju stanje u kome će čak i sam rat postati samo sredstvo politike na tako podrazumljiv način kao što je izraženo u Klauzevicevoj jednostavnoj maksimi - da je rat politika produžena drugim sredstvima. Postupci ujedinjavanja su vezani za prakse potčinjavanja koje ni same nisu objedinjene i vezane zajedničkim interesom.

Čak i u situacijama masivne dominacije i legalnih drakonskih metoda potčinjavanja, uvek postoji barem infinitezimalna vrednost otpora tom stanju i izmeštanja osnovnog značenja koje vlast daje određenom društvenom događanju, jer sama vlast se, prema Fukou, zaista ne interesuje da upozna predmet kojim vlada, već se interesuje samo za vlast nad njim. Svaki pogled vlasti sadrži "žutu mrlju" slepila za ono čime ovladava.

Genealoško otkrivanje i proučavanje ovih metoda je subverzivno po vlast, jer je posmatra odozdo i u distorzijama koje onemogućuju svaku predstavu o "centralnoj duši" naroda. Fuko, dakle, počinje tamo gde Klauzevic smatra da ne bi trebalo ni da kroči, on vlast problematizuje, secira, analizira, dok je Klauzevic zapravo sasvim ideološki tumači, prividno se baveći tek vojnim sužavanjem teme i analitičkim apstrahovanjem predmeta.

Svoj pristup Fukoovog gradi na nekoliko metodoloških principa genealoškog proučavanja odnosa moći i vlasti.

Pre svega, potrebno je istraživanje usmeriti na lokalne i periferne aspekte vlasti, a ne na mesta kao što su vlade, zakoni i njihova legitimna zvanična politika, gde su postupci potčinjavanja manje vidljivi, a diskurs istine naglašen. Posebno bi trebalo obratiti pažnju na metode eliminisanja otpora unitarnom režimu istine i vlasti na marginama, gde često mehanizmi potčinjavanja podrazumevaju i odstupanje od propisanog zakona. Tek na granici rat je vidljiv. Tek na marginama državnog ustrojstva očituje se šizofrenija "centralne duše" i sama vlast očevidnije ispoljava moć mimo i protiv zakona koji je uspostavlja i legitimizuje. Štaviše, na periferiji više vlasti nema, nema zakona, ostaju samo tehnike potčinjavanja.

Drugo metodološko načelo Fukoovog pristupa je da predmet genealoškog proučavanja nisu stvarni sebični i partikularni interesi i namere vlasti, nije kri-

tičko propitivanje "centralne duše" države. Naizgled slično kao i Klauzevic, Fuko ne želi da ispituje partikularne interese vlasti koji, recimo, mogu da određuju razloge pokretanja i vođenja nekog rata. Međutim, dok je za Klauzevica to stvar fair-playa, odnosno držanja do raspodele jasnih nadležnosti između vojne i civilne vlasti i stvar funkcionalnog vođenja rata, za Fukoa je to pitanje diverzije vlasti, njenog mozaičkog razbijanja na delove. Dakle, umesto partikularnih interesa vlasti, ispituju se postupci pomoću kojih centralna vlast uspeva da proizvede mnoštvo svojih podanika. Cilj je da se ukaže ne na to kako se nameće jedan interes društvu, već kako se praksama potčinjavanja objedinjuje mnoštvo interesa koji se komešaju i sudaraju pod kišobranom jedinstvene vlasti.

Treće načelo je da struktura moći u društvu, prema Fukou, nije hijerarhijska, već kružna i ima formu mreže, a nije oblik masivne dominacije iz jednog centra. Podanici su prenosnici moći i vlasti. Oni nikada nisu u poziciji da samo trpe vlast, već je kao podanici i vrše i predstavljaju njena mala i veća čvorišta. Pojedinaac u tom kontekstu ne stoji nasuprot vlasti niti je samo podređen vlasti, on je njen proizvod.

Sa ovim je povezan četvrti zahtev, koji predstavlja sledeći izvedbeni korak analize, a sastoji se u zahtevu da je potrebno dati postepenu uspinjuću analizu vlasti, a ne deduktivni prikaz njenog spuštanja u društvo.

Na kraju, zvanična ideologija genealogiju takođe ne interesuje kao unitarni govor vlasti koji ona nameće na osnovu centralne pozicije, već kao društveno kruženje i proizvodnja znanja. Ideologiju, smatra Fuko, ne može da proizvede sama vlast. Dinamika njenog života je u širem društvu.

Svi metodološki zahtevi o kojima Fuko govori na kraju se svode na jedan – proučavati konkretne, a ne tek legitimne i ideološke postupke stvaranja podanika u društvu.

Kod Fukoa se razbija slika o velikoj i jedinstvenoj istoriji, velikim ratovima, velikim genijima i vojskovođama. Raskorak između lokalnih znanja i opšteg cilja rata u samoj ratnoj situaciji je najveći i odvija se u prostoru koji bi Klauzevic svakako obeležio kao "trenje", ali dok tu pukotinu razuma on posmatra jednostavno kao vanredno svojstvo ljudskog duha u njegovom korpo-realnom i istorijskom postojanju, koju genij vojskovođa i kvaliteti vojnika nadvladavaju, kao osnovu za veliku istoriju vojevanja, kao osnovu za slavu vojskovođa i veličinu države, za Fukoa je ona marker trajno iracionalnog stanja društva koje je fragmentovano i heterogeno po sebi i koje će se na različit i nepredvidljiv način ispoljiti u različitim situacijama. Rat razara racionalno tkivo svog sopstvenog utemeljenja i svoje uzvišenosti. Pritom, on nije samo trenutna kriza, već vešto skrivena i trajna pukotina civilnog društva, pukotina oko koje ono orbitira i oko koje se stiče. Jedan od ishoda Fukoovog pristupa je relativizovanje univerzalnog i pravednog cilja koji opravdava rat. Rat se ne može opravdati, on ne može biti predmet društvenog ugovora, on se može samo "objaviti".

Ono što nazivamo istinom, nakon završetka rata, krhki je produkt borbe čije je značenje univerzalizovano. Na tome se gradi istorijski diskurs o ratu, shvaćen kao "istorija velikih", upućen na veličinu predaka, "ansijenitet prava", veličanje vrednosti nasušnjeg postojanja nakon rata, uzvišenost samog rata, konstruisanje istorijskih kontinuiteta tamo gde ih nije bilo.

Međutim, to što postoji rat znači da ih nije bilo, te Fuko određuje sopstveni diskurs o ratu kao antiistorijski, kroz narušavanje identifikacije između naroda i monarha, kroz ideju da suverenitet potčinjava, da istorija moćnih nije istorija malih. On prekida kontinuitet slave, zato što je slava rata mračna. Njegov sopstveni diskurs, "dolazi iz senke" "kao nenadano obraćanje, kao društveni apel, u diskontinuitetu spram dominantne istorije".

Veliki značaj Fukoove teorije je upravo u tome što predstavlja napad na velike teorije i doktrine rata u njihovim gradivnim, a ipak prikrivenim elementima. Zato se njegova teorija, bez obzira na to što nije "antropocentrična", daleko više približava konkretnom iskustvu ljudi u ratu. Za veliki broj ljudi, za najveći broj ljudi koji su njime zahvaćeni, on se događa u pukotinama teorijskih objašnjenja i u senkama velikih istorija. Fukoov pristup predstavlja teorijsku artikulaciju tih malih razbijenih iskustava u međusobnom ratu. To nisu nužno iskustva "pravednika, niti znanja onih koji polažu pravo na poznavanje istine o ratu. To su razbijena i strašna iskustva za koje je teško naći artikulaciju. Upravo zato, Fukoova teorija se danas pokazuje kao najprimenljiviji teorijski okvir za pristup ratu iz perspektive proučavanja društvenih osnova ratne traume.

Litearatura:

- Aron, Rejmon (1995): "Misliti rat", u: Evropski diskurs rata (nav.delo)
- Black, Jeremy (2005): Introduction to Global Military History 1775 to the Present, Routledge, New York
- Blau, P. (1964). Exchange and Power in Social Life. New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Dillon Michael and Neal W. Andrew (Eds.) (2008): Foucault on Politics, Security and War, Palgrave, MacMillan, New York
- Đorđević Jelena (1997): Političke svetkovine i rituali, Dosije: Signature, Beograd
- Fremont-Barnes Gregory (ed.) (2006): The Encyclopedia of the French Revolutionary and Napoleonic Wars. A Political, Social and Military History, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, United Kingdom
- Fuko, Mišel (1971): Reči i stvari, Nolit, Beograd

- Fuko, Mišel (1995): "Od svetlosti rata ka rođenju istorije", u *Evropski diskurs rata* (nav.delo)
- Fuko Mišel (1997): *Nadzirati i kažnjavati*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojadinovića, Sremski Karlovci, Novi Sad
- Fuko, Mišel (1998): *Treba braniti društvo*, Svetovi, Novi Sad
- Fuller, J.F.C.(1993): *The Foundations of the Science of War*, London, Hutchonson & CO. (Publishers), LTD (Electronic Version, U.S. Government Printing Office)
- Griffith, Paddy (1989): *Military thought in the French Army, 1815-51*, Manchester University Press, Manchester (google books)
- Howard, Michael (2002): *Clauzewitz: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, New York
- Klauzevic, Karl von (1951): *O ratu*, Vojna biblioteka, Beograd
- Le Gof, Žak (1999): *Srednjovekovno imaginarno*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojadinovića, Sremski Karlovci, Novi Sad
- Morton, Stephen and Bygrave Stephen (2008): *Foucault in and Age of Terror, Essays on Biopolitics and the Defence of Society*, Palgrave, MacMillan, New York
- Pellegrini, R. Robert (1997): *The Links Between Science, Philosophy and Military Theory*, Air University Press, Maxwell Air Force Base
- Područny Richard (2008): "The Success of Napoleon", *Military History Online*, www.militaryhistoryonline.com/18thcentury/articles/thesuccessofnapoleon.aspx
- Savić Obrad (ur.) (1995): *Evropski diskurs rata*, Circulus, Beograd
- Tomac Petar (1951): "Uvod" u Klauzevic, Karl von: *O ratu* (nav.delo)

Nada Sekulić

THE DIFFERENCE BETWEEN KLAUSEWITZ AND FAUCAULT UNDERSTANDING OF WAR

The understanding of the relation between the man, society and war is expressed in the sets of historically changeable relations, where the theories and doctrines of war tell us a lot not only about the art of warfare and the ways wars were waged throughout history - as it may seem at first, bearing in mind their focus on the matters of strategy, tactics, logistics, armed formations, manoeuvres, sieges, soldier drill, etc - but they also provide us with information on general understanding of man, the level of organization of society, and of the regimes of knowledge and the new "models of truth", characteristic of certain age. The choice to discuss the relation between Klausewitz's and Faucault's

understanding of war in this paper is determined by the anthropocentric twist which occurs in the theory and practice of war in late 18 and early 19 century. It is in this period that modern theory of war is established, by introducing human factor and manpower as the backbone of warfare instead of earlier siege wars around fortifications. The main theoretical representative of the new approach is Clausewitz. He gives central importance and the key role to man in defining the outcome and the goals of war, and modern war is defined as a clash of manpower also in the political sense, as an expression of general will in the society. Historically, this is the period of establishment of modern states, of the sovereignty of the people, and the period when conscription was introduced. On the other hand, and in contrast to this approach, according to Foucault this is the period of establishment of modern anthropocentric episteme and of introduction of mechanisms of total bio-political surveillance in the management and control mechanisms of the state, the most exemplary manifestation of which is found in military institutions and techniques of military training and warfare. According to Foucault, the state takes over the monopoly of warfare and defines war in a total sense, as total war for existence, as the war of a nation for its survival, a necessity, as both regularity and irregularity of the state order, thus pushing it to the margin of its legitimacy as a lasting, hidden subtext, but also as a generator and driving force of the dynamics of society and as a cornerstone of modern, popular sovereignty. The idea of popular sovereignty represents the ideological framework for modern instrumentalization of citizens for warfare. These two approaches represent diametrically opposed starting points regarding the relation between sovereignty, authority and war and the understanding of the importance and role of man in the wars of modern states.

Keywords: man and war, war theories, the art of war, sovereignty, authority, power, human factor in war, Clausewitz, Foucault